

Katona stílusát három szempontból, az elevenség, világosság és eredetiség szempontjából tárgyalja Pollák. A jelzőkről szóló rész bővebb lehetett volna, már a szerző állításainak igazolása végett is. Hiszen a jelző, különösen az u. n. *építhete rare*, egyenesen próbaköve a költő nyelvi eredetiségének és egyéniségének, s a Goncourt testvérek (Journal 6, 829) s Daudet (Notes sur la vie) épen a jelzőben látják a költői kiválóság igazi kritériumát. Minden újító vagy kezdeményező író, minden új költői irány a különös s egyéni jelzők kultuszával kezdődik. A Katonából idézett példák azonban sem nem újak, sem nem egyéniek (20–21); a vad indulat, szép nyelv, üres szív, büszke lélek szinte megszokott kapcsolatok, annyira együvé tartozónak érezzük a jelzőt a jelzett szóval.

Sokkal értékesebb a dolgozatnak második fele, mely »kis alkotó részeire akarja bontani Katona nyelvét« és egyben a nyelvújításhoz való viszonyát igyekszik tisztázni. Három külön fejezetre tagolódik: 1. Jelentéstanai sajátságok Katona nyelvében; 2. alaktani sajátságok, függelékül a szóragozás; 3. mondattani sajátságok (32–64). E három fejezet, de az értekezésnek egyéb részei is, nagy mértékben hozzájárulnak Katona nyelvének s ezáltal költészetének a megismeréséhez.

TURÓCZI JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany János nyelvéhez. Arany János szülőföldjéről, Biharmegyéből származó 18. századi nyelvemlékekben rábukkantam a költő néhány kifejezésének az eredetijére; a biharmegyei eredet érdemessé teszi ezeket az adatokat a költő soraival való egybevetésre.

1. Rossz vagyok parasztnak, rossz vagyok vitéznek,
Béresek között is *tól cudar csihésnek*. (Toldi II. É.)

Lehr magyarázata szerint: béresek között is a legalábbvalónak tettél. Más jelentéssel fordul elő ez a kifejezés a Toldi Szerelmében (IX. É.):

Nincs nevem, azt mondom: nincs, mivel elvették,
Csihéssé, cudarrá, átok alá *tették*.

Szakasztott ez az értelme egy biharmegyei boszorkányperben. Szabó Mihálynét boszorkányság hírébe hozta Kádár István. »Szabó Mihályné urasul reá ment a fatensre és Szabó Mihály mondotta a fatensnek: ha *csihéssé* (*csihéssé*) *tetted a feleségemet*, kitisztítsad belőle« (Komáromy: M. Orsz. B. P. Okl. 465): ha rossz híred költötted . . . (*A csihés* eredetére nézve l. Nyr. 34 : 523, 35 : 93).

2. Gyilkosságba estem, lettem bujdosóvá,
Hej, ki tudja, *mikor leszek bele jóvá*. (Toldi IV. É.)

Konkrétebb értelme van ennek a kifejezésnek, mert testi állapotra vonatkozik a következő mondatban: Azután Berek István házába ment a fatens fekünni, oda is reá ment [a boszorkány], úgy annyira elgyötörte, *alig tudta jóvá lenni belé* (uo. 493).

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK

423

3. A föld háta *felomolván*
Sziksót izzad csupasz ormán. (Rege a csodaszarvasról).

Az *omlik* igének ez a sajátságos összetétele eddig nem került elő sem a régiségből, sem a népnyelvből, de megvan ugyanilyen jelentéssel ('felrepedez') a már idézett biharmegyei emlékekben: Egy boszorkányperben vallja az egyik tanú, hogy a felesége fürdőt készített; »mihelyt beleült a feleségem, mindjárt elsivalkodott és *felomlott minden teste* és csak jajgatott, hogy helyét is alig lelte« (uo. 367).

KERTÉSZ MANÓ.

Vékonypénzű. Ezt a vékonydongájút, soványat jelentő hajdumegyei és jászági tájszót Arany János nemcsak a Toldi 2. énekében, hanem több más helyen is használja. Érdekes, hogy Arany maga hogyan magyarozza ezt a különös kifejezést, habár talán csak tréfásan, Hátr. Próz. 554: »E minden nap megújuló testgyakorlat nem engedé elpohosodni a serény férfit, ki épen azért öreg koráig »vékony pénzű« marada, nem mintha pénz véknyan lett volna körülé (ámbar ez is valószínű), de mert köpcössége sokban hasonlított ama vékony ezüst pénzekhez, milyenek I. Ferdinánd korából gyakran találtak a földben.« Különb is érdekes megfigyelni, mennyi fordul elő Arany prózájában az ő költeményeinek a kifejezései közül. Pl. Ő ugyanis, mióta a jelen *öltöb*eli ember emlékszik, borjúcsordás volt (az id. h.; vö. Keveháza). Már érzem a *gyepszél* üde levegőjét (uo. 563; vö. Toldi VI.). Egy olyan dal, mint az, melyet *legíten* idézek (567; vö. V. László).

DOMOKOS ISTVÁN.

Istentelen legye! Mi az értelme ilyen bosszankodó, káromkodó kifejezésekben a birtokos személyragnak, holott nincsen birtokos, akire vonatkozna? Kinek a legye? Ilyen fölösleges a személyrag mind a következő példákban:

Igy csala meg minket az asinus zsidója (Mikes 81. lev.). Nyavalyás kis kérlelője! (O, über die Vorbitterin! Kaz. Barnhelmi Minna 129). Ki alhatik a veszett nagy városaiban? Wer kann in den verzweifelt grossen Städtten schlafen? (uo. 31). Kórság beléjek a csúf udvari dongóiba! . . . über das Hofgeschmeiss (Kaz. Emilia 69). Vesszen meg az ostoba madara (Vör. Holdvilágos éj). Istentelen legye! ingerkedik velem (Pet. Ebéd után; vö. Prohászka J. Petőfi költői ny. NyF. 58 : 26). Mennydörgős huszárja (Arany: Nyalka huszár). Pusztítsa el Isten a kegyetlen férgét (Arany: Toldi 5 : 7, vö. Leht e helyhez). Pusztulj a manóba, ügyetlen vén hájfejű embere (Arany: Arist. Felhők 763). Gonosz Junója, én küldém el őt . . . (Győry V. Shak. Minden jó . . . 3 : 4). Átkozott csizmája! (Erd. Népd. 1 : 363.) — Minden jelző nélkül igen ritkán: Ördög vigye a szalmáját (Kriza: Vadr. 41).

De az ilyen melléknévvel jelzett kifejezéseknél bizonyosan sokkal régebb s ma is közönségesebb az a káromkodó s bosszankodó kifejezőmód, melyben a főnevet *-tt*, *-t* képzős személyragos igenév, ezt pedig főnév előzi meg: »Bár ült volna otthon az *istenadta muszkája*, talán eddig békesség lett volna« (Rettegi emlékiratai, 18. száz., Hazánk 1 : 287). Itt már az első főnévben, Isten-ben, megvan a birtokos, és erre vonatkozik mind a két

magyarúl is, 1911. Bud. Szemle 418. sz. 153. l.) — A dolgozatnak következő három fejezete (II—IV) kísérlet »a nyelvi kifejezésnek ujáteremtésére ama szellemi állapot lehető legpontosabb előidézéséé révén, amely a kérdéses kifejezést létrehozta.« A tételnek ilyen fogalmazása túlságosan merész, s amint a következő fejtegetések mutatják, nem is valószínű meg. Hiszen a kifejtés lehetősége azt jelentené, hogy meg lehet állapítanunk a művészi — a mi esetünkben költői — alkotás lelki törvényeit, amittől ez idő szerint még igen messze vagyunk. Lautner Meyer három költeményét teszi vizsgálódás tárgyává, s egyúttal megrajzolja egész költészetének s költői nyelvének élettrajzi, művészettörténeti s lélektani hátterét. (15—29). Itt sok az aprólékosság, sok a tisztára stilisztikai elmélkedés. Inkább nyelvészeti és nyelvlélektan a IV. fejezet, mely a Meyernél olyan sűrűn előforduló egytagú mondatokat s gyakoriságuk okát vizsgálja. E jelenség okát a költő »konkrét látásában« találja. (30—54).

Hamvai Erzsébet szorgalmas dolgozatára jellemző az a bizonyos nyelvészeti ötletszerűség, már a bevezetésben is, mely az irodalom vázlatos ismertetését adja. Szoros kapcsolatban áll az ötletszerűséggel az általánosságban való jellemzés. Kijelenti pl., hogy »Herczeg most a legnagyobb regényírónk.« Megokolásul Mikszáthot idézi. Vagy: »Legtöbbször előkelő, jobban mondva elegáns a stílusa, épen mint a hősei, akiket rajzol.« Ez talán mégis csak túlságosan általános s nemcsak Herczeg stílusára jellemző. Mik ennek a stílusnak az elemei? A következőkben Herczeg metaforáit és hasonlatait állítja egybe Hamvai kevés módszerrel, de finom érzékkel és nagy szorgalommal, s bizonyos, hogy nem egy adalékkal járul hozzá a magyar költői nyelv egykor talán megírandó szótárához. Végig vezet a szerkesztés világán s a kozmikus jelenségek világán, melyek Herczeg képzeletének forrásai (12—44). Az analízis után következnék a szintézis: Herczeg stílusának jellemzése a tárgyalt példák alapján, mert a magyarázó és áthidaló megjegyzések csak általánosságban tájékoztatnak mindenről, s az »apró tükörszilánkok,« bármilyen finomak is, mégis csak szilánkok. Ide tartoznék az is, amit fent az egyéni nyelvről s az irodalmi nyelvhez való viszonyáról mondtam.

Pollák József mintegy a középutat választotta a nyelvészeti és a módszeresebb nyelvészet között, aminek minden tekintetben hasznát látja. Dolgozatának első, kisebbik fele igen széleskörű és gazdag irodalmi ismeretekről tanúskodik, noha az, amit a drámai stílusról s az ezzel kapcsolatos esztetikai, stilisztikai problémákról mond, egyáltalán nem új. Még ott sem, ahol a szándékosan keresett új megállapításokat hangsúlyozza. Fejtegetéseit két pont köré csoportosítja: 1) Katona a magyar drámai stílus megteremtője; 2) Katona a nyelvújítás híve, sőt nyelvújító. Az első kétségtelenül túlzás s az irodalomtörténeti tények is ellene vallanak. A Bánkban nem volt kiinduló pontja egy későbbi fejlődésnek, legalább is nem olyan értelemben, mint ahogy ezt Pollák gondolja. Katona csak nagy kezdeményező s a neki tulajdonított szerep a magyar drámai nyelv történetében talán inkább Vörösmartyt illeti meg. Azt sem tartjuk valószínűnek, hogy Katona Shakespeare-től nyelvilag semmit sem tanult, s kissé naiv az olyan megállapítás is, hogy az angol költő stílusának legjellemzőbb vonásai vagy különbségei a szójátékok hajhózáca, a paradoxon s a burleszk fordulatok (14).

... nyelvi, szövi). Eb tartotta zsvánnya (Dug. Péld. 2 : 32). Elmaradhat az ebhozta sok hitvány csemegéje (Csok. Békaeg. 1. pip.) A kéné az a leány? Enyém az isten-adta boldogtalana (Bajza¹ 2 : 127). Ó gyöngyöm-adta sas-hegyi bora (uo. 96). Ezt is vegye köszönettel az úr-adta holt szegénye (Arany: Bolond Istók 1 : 1). *Eszemadta* városa (Arany: Arist. Madarak 779; ez már analógiás úton keletkezett).

Az első főnév sokszor el is marad: Adta finnyás közönsége! (Pet. Fütty). Ennye adta kölyke! (Nyr. 5 : 421). Szedte-vedte hitvány embere! (Nép, Zala m.) Vö. *isten-nyila* helyett *nyila*: Hogy a nyila üsse meg a dolgod! (MTsz). Háborgós nyila! (Arany: Toldi est. 3 : 30.)

Az igenév helyét néha szintén főnév foglalja el és ilyenkor is világos a birtokviszony: *Ebteleke pogánnya* (Tompá: Pipás kántor; vö. Mi az eb lelike? Arany: TSz. 3 : 22). Ebanya oláha (Arany: Elv. alk. 2. én.) — Ismét más eredetű, noha hasonló szerkezet: *Eb a híre derék paripája!* (Vers. Anal. 2 : 177). *Eb a híre gyönyörű fattya!* (Vers. Sprachl. 223.) *Eb a hite kölykei* (Arany: Szondi két apródja).

Kétségtelennek tartom, hogy az *istentelen legye* és az *ebanya pogánnya* mind az *isten-adta legye* és *eb-adta pogánnya* analógiájára keletkezett. Ez utóbbi szerkezet az eredeti, mert ebben világos a birtokviszony. S ez egyúttal szintén azt a magyarázatot igazolja, mely szerint az *isten-adta* nem tárgyias igealak, hanem birtokviszonyban levő igenév (l. NyF. 47. sz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Hadlaura. Melich J. azt írja (MNY 6 : 68): »szláv *ponjava* > m. *ponyava; ebből részint *ponyva* (vö. *pojata* > *pajta*), részint *ponyav > *panyó* (vö. *zastava*: > *zásztó* > *zászló*). Szóvégi *-ava* a m.-ban sohase lett volna *ó-vá*, hanem csak *á-vá* (vö. *hadlaura* > *hallá* stb.)« Amit Melich ebben a pár sorban állít, abban sok az ellenmondás. A szláv *ponjava*-ból indul ki s azt mondja, hogy ebből részint *ponyva*, részint *panyó* lett a magyarban s hogy ez utóbbi olyan fejlődés, mint *zastava*: *zászló*, tehát a szóvégi eredeti *-ava* a magyarban *ó-vá* fejlődött. S ezután nyomban tagadja e fejlődést, mert azt mondja, szóvégi *-ava* sohase lett volna *ó-vá*, hanem csak *á-vá*, tehát előbbi állításával homlokegyenest ellenkezőt állít. Azonkívül nem veszi tekintetbe az épen említett *ponjava* ~ *ponyva* hangviszonyt, pedig épen ez a leggyakoribb, vö. *Ilava*: *Ilva*, *Morava*: *Morva*, *Orava*: *Árva*, *Zagyava*: *Zagyva* (l. Horger: Egy ismeretlen hang-törvény 14). Úgy látszik, csak a *zastava*-ban nem esett ki a szóközépi *á* s nem lett belőle *zászló*, mert előtte zárt szótag volt (Horger ezt a szót nem tárgyalja). — De még nagyobb hiba, ami Melich idézett mondásának

¹ Szintúgy az ilyenek: *gyilkolom a fattya* eh. a fattyát, l. Lehr Nyr. 6 : 114, Toldi estéje 199.